

“Kazak” Adının Tarihî ve Etimolojik Kökenleri

Historical and Etymological Origins of the “Kazak” Name

Özgür TÜRKER

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü,

ozgurturker@sdu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-4019-4976

Öz

“Kazak” kelimesinin etimolojik kökeni konusunda yapılan tartışmalar son birkaç yüzyılın kesinlikten uzak söylemleri ile bugüne intikal eden ciddi bir sorunsala dönüşmüş durumdadır. O’Rourke’nin “*Hiçbir şey bozkırda süren kültürel alışverişin karmaşıklığını ve yoğunluğunu Kazak adından daha iyi gösteremez*” cümlesi gerçekten de konunun içinden çıkılması güç sınırlara sahip olduğunu biz bilim insanlarına üstü kapalı bir biçimde ima ediyor. Aslında Kazak adının etimolojik kökenine dair tartışmalar bizatihi Kazak etnonimi konusunda süre gelen karmaşıklığın da bir tezahürü durumundadır. Zira bugün dünya ana karası üzerinde kendisini Kazak olarak tanımlayan birden fazla etnik unsur bulunmaktadır. Etnik, dinî ve lengüistik açıdan birbirinden farklılık arz eden bu insanların yüzyıllar boyu “Kazak” adını nasıl gururla ve köklerinden şüphe etmeksizin benimsemiş olduğu sorusu, bilinmezliklerle dolu bu gizemli yolculuğun ilk basamağını teşkil ediyor. Kazak adının etimolojik köklerinin izini sürdüğümüz bu çalışma, yaşam tarzının kimlik inşası üzerindeki muazzam tesirine şahitlik etmemizi sağlıyor.

Anahtar Kelimeler: Rus Kazakları, Etimoloji, Özgür Adam, Haydut, Türk-Moğol

Abstract

The debate over the etymological origin of the word “Cossack” has become a serious problem that has come to this day due to the imprecise rhetoric of the last few centuries. O’Rourke’s explanation of “*nothing illustrates better the complexity and density of cultural exchange that went on in the steppe than the name Cossack itself*” really hints at scientists that the subject has hard boundaries. In fact, the debate about the etymological origin of the Cossack name itself is also a manifestation of the ongoing complexity about Cossack ethnography. Because today there are more than one ethnic element on the world that defines itself as Cossack. The question of how these people, who are different from each other in ethnic, religious and linguistic terms, have proudly adopted the name “Cossack” for centuries without any doubt in their roots, constitutes the first step of this mysterious journey full of unknowns. This study, which we investigate the etymological roots of the “Cossack” name, allows us to witness the enormous impact of lifestyle on identity building.

Keywords: Russian Cossacks, Etymology, Free Man, Freebooter, Turkish-Mongo

Giriş

“Kazak” (Казак)¹ ya da batı dillerinde bu kelimeye karşılık gelen “Cossack” teriminin etimolojik kökeni ile alakalı iddiaların belki de kesinlik arz eden tek tarafı, bu kelimenin Rus ya da Slav kökenli olmadığıdır². Konunun karmaşık hâle gelmesine neden olan asıl nokta da işte burada başlamaktadır. Zira batı literatüründe kendisine saygın bir yer edinmiş bulunan Rus edebî yazınında belli başlı yazarlar tarafından kaleme alınan *Taras Bulba*³ ve *Kazaki*⁴ gibi eserlerin ana teması olan Kazaklar,

¹ Kazak kelimesi Doğu Avrupa’da çeşitli anlamlara karşılık gelmektedir: 1) Kazaklar Rus (Kiev) Devleti’nin kurucu unsurlarından biri, askerî sisteminin bir parçası (Karakalpaklar veya Çerkesler). Doğu Avrupa’da Moğolların yönetimi sırasında Altın Orda devlet sistemindeki Kazaklar böyledir. 2) Kazaklar, Polonya-Litvanya ve Moskova devletlerinin *Şehir Kazakları* (городовые Казаки) adı verilen yerel askerî sisteminin bir parçasıdır. 3) Kazaklar, XVI-XVII. yüzyıllarda Avrupa’nın doğusundaki özel bir devlet formunda varlığını sürdüren küçük askerî yapılarıdır. (Özgür Kazak, Don Cumhuriyeti, Yayık, Volga ve Terek Ordusu). 4) Kazaklar Ukrayna’nın bağımsızlık mücadelesinde Moskova Devleti’nin uyguladığı sosyo-ekonomik bir programıdır. 5) Kazaklar özel bir askerî sistem ve Rus İmparatorluğu’ndaki özel bir organizmanın özel bir parçasıdır. 6) Ve en nihayetinde Kazaklar Doğu Avrupa’nın tarihsel yaşamının bir unsuru ve faktörüdür (Bikadorov 1930, 3-4).

² Karaulov 2008, 6.

³ Gogol, 1835.

⁴ Tolstoy, 1863.

Rusluğu ve Ortodoks Hristiyanlığı baskın bir biçimde vurgulayan topluluklardı. Bu çelişki hem Rus hem de Batılı araştırmacıları “Kazak” teriminin etimolojik kökenine dair şüpheli bir yaklaşıma sevk etti.

E. D. Clarke ünlü *Travels in the Ukraine* adlı eserinde dahice bir teori ortaya atmıştı. Cresson’un dikkat çektiği bu teoride Clarke, Konstantin Porphyrogenitus’un bahsettiği “Kasachia” ülkesinin, Cossack veya Kazak genel adını alan Rusya’nın modern kabilelerinin orijinal vatanı olduğunu ileri sürüyordu. Fakat tarihsel izleri bugüne kadar ayakta kalmış güçlü komşuları arasında kaybedilen bu insanların göreceli önemsizliği, böyle bir varsayım karşısında en güçlü argümandı⁵.

Gordeev, Kazak etimolojisinin köken sorununun çözümündeki en temel zorluğun, bu kelimenin ırksal bir kökene sahip olup olmadığı, ya da tarihsel olarak mevcut olan iç koşulların etkisiyle mi ortaya çıktığı paradoksunun araştırmacıları farklı mecralara sevk etmesinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Bu kelimenin mevcut tanımlarının çeşitliliği ve Kazak adını taşıyan farklı etnisiteden halkların varlığı, aslında her iki varsayımın da temel dayanağını teşkil etmektedir⁶.

Şimdi bu iddialara geçmeden evvel öncelikle kelimenin sözlük anlamına odaklanalım. Başta Türkçe olmak üzere birçok farklı dilde kendisine yer edinmiş olan bu kelimenin Rusçada genel olarak “evsiz” (hatta bazen sürgün edilmiş) ya da iyi av yeteneğine sahip, devlete veya özel şahıslara hizmet eden “yalnız özgür insan” anlamında kullanıldığını kolayca dile getirebiliriz⁷. Bu konudaki en önemli başvuru kaynağı durumunda olan ve Rus dilinin etimolojik sözlüğünün yaratıcısı M. Vasmer’e göre Kazak (Казак) sözcüğü işçi, çiftlik işçisi, “özgür, bağımsız adam, maceracı, serseri” gibi anlamlara karşılık gelmekteydi⁸. Yine “işçi” anlamını onaylayan ve bunun yanına “cesur insan” anlamını da ekleyen P. Ya. Çernih ise Kazak sözcüğünü “köylü, XV-XVII. yüzyıllar arasında Don, Terek, Kuban, Ural ve Transbaykal’daki eski askerî bölgelerde yaşayan yerli halk, XVIII-XIX. yüzyıllarda ise Moskova devletinin yakınlarına getirilip yerleştirilen bir grup özgür ve fakir adam” şeklinde açıklamaktadır⁹. Çernih’in açıklamaları bizlere aynı zamanda Kazak adının anlamında zaman içinde birtakım değişimler yaşandığının ipuçlarını veriyor.¹⁰

Devrim sonrası Sovyet idaresinin Rusya’daki etnisitelere olan yaklaşımını ve bu çerçevedeki yayınların ana karakterini su götürmez bir biçimde taraflılıkla itham eden bazı modern araştırmacıların işini kolaylaştırmak adına 1900’lerin başında kaleme alınan ansiklopedik bir sözlüğe göz atalım. Komarovlara göre bu yıllarda Kazak sözcüğünün ihtiva ettiği etimolojik anlam *Kırgız-Kaysak* örneğinde de olduğu gibi Türkçe ile ilişkiliydi ve “özgür insan” olarak açıklanmıştı¹¹.

1. “Özgür Adam”dan “Haydutluğa” Kazaklar

⁵ Cresson 1919, 6-7.

⁶ Gordeev 2006, 10.

⁷ Karaulov 2008, 6.

⁸ Fasmer 1986, 158.

⁹ Çernih 1999, 367.

¹⁰ Kazak adı aynı zamanda etnik bakımdan Türk olarak kabul edilen bir topluluğu ifade etmekte ve bu durum çoğu zaman onların Rus Kazakları ile karıştırılmalarına neden olmaktadır. Aslında kelimenin temelde “evsiz”, “yurtsuz”, “hane-berduş”, “sürgün” anlamlarını muhafaza ettiği görülmekle birlikte, birbirinden farklı iki etnik unsurun karışmasının önüne geçmek adına literatürde Rus Kazakları için bazen “Kossak” veya “Kozak” gibi adlandırmalar kullanılmıştır. Buna mukabil her iki etnik unsurun da kendilerini “Kazak” olarak tanımlaması ve anlamının halk arasında bazen “hür, serbest, bekâr, mert, yiğit, cesur” gibi müspet, bazen de “derbeder, serseri, harâmî, haydut” gibi menfi anlamlara karşılık gelmesi bu adın aslında kan bağından ziyade yaşam tarzı ve bozkır kültürünün bir tezahürü olarak ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Türk toplulukları arasında “Kazak” adı ve “Kazak toplumu”nun oluşumu hakkında bkz. (Doğan, 2019, 16-27)

¹¹ Komarov ve Komarova 1899, 196.

Kazak kelimesi hakkında yapılan tanımlamaların kesiştiği en dikkat çekici nokta ise “özgürlük” kavramında gelip düğümlenmektedir. Nitekim bu özgürlük mefhumu bazı kayıtlarda olumsuz anlamları doğuracak şekilde *yağmacı, ipsiz sapsız dolaşp duran, soyguncu* (freebooter) manalarını çağrıştırmaktadır. Anlamı ve önemi çok fazla tartışmaya neden olan Kazak kelimesinin sonradan batı dillerine girdiği neredeyse tüm kaynakların üzerinde anlaştığı birkaç husustan biridir. Kelimenin Rus veya Slav kökenli olmadığı meselesi bugün tamamen kabul görmeye birlikte, yapılan geleneksel açıklama, bunun avarelik ve suç unsuru çağrıştıran “*başiboş gezen kimseleri*” veya konargöçer halkları ifade eden Tatarca (ya da Türkçe) bir kelime olduğu yönündedir. Bu terim Moskova Rusya’sında, sabit bir yaşam alanı veya mesleği olmayan, bir yerden bir yere dolaşan kişileri tanımlamak için kullanılmıştı. Daha sonra Moskova Devleti’nin sınır bölgelerinde yaşayan insanları tanımlamak için de kullanıldı, ancak gezgin ve yağmacı temel anlamı korundu¹².

M. Khodarkovsky bir göçebe federasyonu olarak tanımladığı Kazakların¹³ tam anlamıyla kaçak, çapulculuk özellikleri barındırdıklarını düşünmektedir¹⁴. J. P. LeDonne’a göre de güney ve doğu sınır bölgelerindeki türbülans karakteristik bir sosyal fenomen olan Kazakları yaratmıştı. Kazak kelimesi “çapulcu” anlamına gelmekte ve sınırın kenarında yaşayan, özgürlüklerine düşkün ve tehlikelerle yüzleşen adamları ifade etmekteydi¹⁵. S. Auskiy de Kazakların askerlik hizmeti dışında¹⁶ topluma herhangi bir yükümlülükten yoksun “özgür” adamlardan mürekkep bir topluluk olduğunu dile getirmektedir¹⁷.

Gerçekten de S. Ploky’nin de vurguladığı üzere erken modern dönemde “vahşi alanlar” olarak bilinen güney Ukrayna’nın geniş bozkır bölgelerine komşu devletler tarafından kesin bir kontrol tesis edilemedi. Kiev Rusya’sı döneminde bu bölge, *brodnyky* olarak bilinen Doğu Slav kökenli sürgünler ve göçmen grupları tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Moğol İstilasından itibaren bozkır, resmi bir statüye tabi olmayan ve “Kazaklar” olarak adlandırılmaya başlanan balıkçılar, avcılar ve haydut grupları tarafından gezinme ve mera alanı hâline geldi. Ploky’e göre bu noktada Türk dillerinde “özgür adam” veya “haydut” anlamına gelen bu tanımlama Kazak olgusunun sosyolojik kökenine işaret etmekteydi¹⁸.

XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar, yaklaşık iki yüzyıl boyunca büyük Rus ovasının en zengin topraklarını tahrip eden Moğol İstilasının gelgit dalgaları, bir kez daha Kara Dünya’nın zengin bozkırlarının kuzeyine doğru yerleşmeye başladı. Bu süre zarfında Kazak terimi ilk önce kendisini *krestianin* veya sıradan tarım işçisi (tamamen serflik durumuna düşmek üzere olan bir sınıf) ile özdeşleştirmeyi reddeden “özgür adam”ı tanımlamak için kullanıldı. Cresson, aynı kelimenin daha önce Moğollar tarafından Rusya’nın fethinden sonra, kasabalara veya kolonilere yerleşmeyi reddeden, atalarının göçebe ve maceracı yaşamını sürdürmeyi tercih eden kabileleri tanımlamak için de kullanılmış olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu isim aynı zamanda bozkır savaş gruplarından toplanan paralı askerlere de uygulanmaya başlandı. IV. İvan’ın hükümdarlığından sonra çarların oluşturduğu ücretli daimi hizmet milislerine de bu isim verildi¹⁹.

¹² O’Rourke 2000, 21.

¹³ Kazak tabiri daha sonraları XVIII. yüzyılda Kırgız-Kaysaklar için de kullanıldı (Khodarkovsky 2004, 12).

¹⁴ Khodarkovsky 2004, 12.

¹⁵ LeDonne 2004, 25.

¹⁶ Auskiy’nin açıklamasına göre Kazakların asıl amacı at birliklerinde sınır koruması ve askerlik yapmaktı. Kazaklar aslında köylü değildi. Savaşlara ve baskınlara katılmanın yanı sıra, avlanma yani kısacası doğanın sağladığı şeyle geçimlerini sağladılar. Doğu Slavların Kazak yerleşimleri sınır bölgelerindeydi. Kazaklar Zaporozye, Don, Kuban ve Terek nehirleri boyunca, Kafkasya’nın dağlık bölgelerinde ve Güney Sibiry’a da, Belarus’taki Livonya (Litvanya) sınırında ve XVI. yüzyılda Moskova Rusya’sının Güney sınırı boyunca organize bir şekilde yerleşmeye başlamışlardı (Auskiy 2002, 9).

¹⁷ Auskiy 2002, 9.

¹⁸ Ploky 2001, 18.

¹⁹ Cresson 1919, 6-7.

M. Hruşevskiy, özgürlükten haydutluğa evrilen Kazaklık güdüsünü fevkalade açık bir biçimde özetlemiştir. Bu noktada onun anlattıklarına kulak kabartmak durumundayız. Hruşevskiy, Kiev’de Tatar kılıcı tehlikesine rağmen bozkırların özgürlük uğruna, toprağın zenginliğine karşı savaşmaya cesaret eden mülkiyetsiz cesur ruhları nasıl çektiğini anlatıyordu. Polonya Kiev’inden Kuzey Volhynia’dan ve Beyaz Rusya’dan gelen her göçmen akımı balıkçılık, avcılık ve arıcılık yapmak için ıssız güney ülkesine doğru taşındı. Sakinlerin sayısı arttıkça, kendilerini silahlı gruplar halinde organize ettiler ve ilkbaharın başlarında bozkırlara “seferler” yaptılar, sonbaharın sonlarına kadar orada tarım yaptılar ve daha sonra bal, balık, deriler, atlar ve sığırlar ile kalıcı evlerine döndüler. Geri dönüşlerinde sahip oldukları ayrıcalık için en iyi mallarını talep eden hükümet yetkilileri tarafından karşılandılar. Bunun sonucu olarak daha cesur olanlar kış için evine gitmedi ve bozkırlarda kalarak aşağı Dinyeper’in boş kalelerinde kışladılar. Evlerine sadece daha az cesur olanlar döndü. Bu yüzden bazı insanlar çiftliklerinde yaşadı, sadece güney bozkırlarında yazları geçirirken, diğerleri bozkırları daimi ikametgâh yaptılar. Birçoğu bu yaşam tarzını, kaleleri ve bozkırları onlara koruma sağlayan tek geçim kaynağı olarak gördü. Bu yaşam biçimine “*Kazak Hayatı*” (*kozatstvo*) adı verildi ve onu benimseyen insanlar “*Kazak*” olarak tanımlandılar. Başlangıçta “Kazaklık” balıkçılık, avcılık ve arıcılık gibi faaliyetlerle vahşi bozkır yaşamını keşfetmek anlamına geliyordu. Ancak kelimenin anlamı “*Türk ya da Tatar çobanlarını soymak*” olarak değişti. Bu Ukraynalı öncüler kendilerini yeterince güçlü hissettiklerinde Tatarlara saldırdılar. Tatar koyun sürülerini ele geçirdiler, Türk ve Ermeni tüccarların kervanlarına saldırdılar, padişah için hediyeler ile giderken Litvanyalı veya Moskovalı ulaklara el koydular. Kazaklar, Türk ve Tatarların küçük kasabalarına sık sık saldırdılar ve yağmaladılar.²⁰

Gordeev diğer yazarların zihninde “Kazak” kelimesinde gizli “özgür insan” anlamının *çapulculuk ve haydutluk* gibi olumsuz çağrışımlar yaratmasına çok daha felsefî ve bir o kadar da romantik bir açıklama ile karşılık vermektedir. Ona göre de pek tabii kökeni çok eski zamanlara kadar giden Kazak veya “özgür insan” kelimesinin ortaya çıktığı zaman dilimi sözlü (şifahî) edebiyat dönemindeki efsanevi halk kahramanlarına kadar uzanmaktaydı. İnsanlık “özgür ve mutlu” bir yaşam hayalini asla terk etmedi. Bu rüyayı gerçekleştirme arzusu, insanlığın daha güçlü olduğu, gerçekliğin ise bir o kadar acımasız ve umutsuz olduğunu ortaya koydu. Bu rüya, bağlı buldukları toplumlarla birlikte “özgürlüğe” giden, diğerlerinden bağımsız olarak, kendi anlayışlarıyla hayatlarını idame eden bireyler tarafından gerçekleştirildi. “*Bireysel cesur ruhlar etrafında mutlu bir yaşam için aynı arayışta olanlardan gruplar toplandı. Birleştirilmiş birey grupları savaş mangalarına dönüştü ve hayatlarını dostluk, eşitlik ve özgürlük gibi iç ilişkiler temelinde düzenlediler ve diğer ülkeler arasında Kazaklar veya özgür insanlar adını aldılar*”²¹.

2. Kazak Etimolojisi Hakkında Dile Getirilen İddialar

“Kazak” kelimesinin etimolojik kökenine dair ortaya atılan çeşitli iddiaların odaklandığı noktalardan biri de bu sözcüğün Türkçe ile olan yakın ilişkisidir. Ancak İskit, Moğol, Tatar ve çeşitli Türk dillerini bilmeden, bu teorilerden hangisinin daha doğru olduğuna karar vermek zordur. Bu konudaki farklı yorumlar, çok sayıda kültürel etkinin olduğu bir ortamda bir kavramı tek bir kaynak ile tespit etmeye çalışmanın zorluğunu göstermektedir²². Bu nedenle öncelikle bazı bilim adamlarının Kazak kelimesinin etimolojisi hakkında yapmış oldukları açıklamalara değinelim.

²⁰ Hrushevskiy 1970, 152-153.

²¹ Gordeev 2006, 10.

²² O’Rourke 2000, 22.

Gordeev “Kazak” kelimesinin tüm Doğu, Orta Doğu ve Küçük Asya halklarının dillerinde mevcut olduğunu belirttikten sonra asıl menşei konusu üzerinde çok fazla durmaksızın Farsçada hazine tarafından ödenen, “gaz” karşılığında görev yapan insanları tanımlayan “gazak” kelimesine dikkat çekmektedir. Gordeev ayrıca Araplar arasında da Kazak kelimesinin, Peygamber’in inancı ve yasası için savaştan atlı askerleri ifade ettiğini dile getirmektedir. Diğer yandan Moğolcada “kazykh” veya “Kazak” olarak bilinen kelimenin de “bir çadırda ayrı ayrı yaşayan özgür savaşçı” veya başka bir konseptte de “zırh, kalkan ve sınır koruması için kalede görevli veya askerî muhafız” anlamına geldiğini ilave ederek “Kazak” kelimesinin birçok halkın dilinde çeşitli ev eşyaları, kuşların ve hayvanların adı olarak yer aldığını söylemektedir²³.

Karaulov da “Kazak” sözcüğünün Moğollar (Tatarlar) tarafından Rusya’ya getirildiğini düşünenler arasındadır. Zira araştırmaları onu Moğol İstilasından önce Rus tarihinin ilk yüzyıllarından kalma hiçbir belge ve kitapta bu sözcüğe tesadüf edilemediği gerçeğine götürdü. Bu nedenle kelimenin kökenini ve orijinal anlamını bulmak için bilim adamlarının ve araştırmacıların ortaya koyduğu çeşitli tahminleri dile getirmekle yetinerek bunların bazılarını dikkat çekmeyi tercih etti. Dikkat çektiği hususlar arasında Kuzey Kafkasya’nın eteklerinde ve Kazakistan’da IX-XI. yüzyıllarında yaşayan “Kasog” (Çerkes) kabilesinin “Kazak” adıyla olan benzerliği ve bunun yanında da Türkçe-Tatarca “kaz” (kümes hayvanı) kelimesinden ya da Moğolca bir kelime olan “ko” (yani zırh, örme zırh) ve “zah” (yani sınır) kelimelerinin birleşmesiyle “kozah” (yani sınır savunucusu) şeklinde açıklanan istilahlara makul olduğu fikri bulunmaktaydı. Karaulov tarihçi Golubovsky’den yola çıkarak bu kelimenin Kıpçak (Polovetsky) kökenli olduğunu ve “muhafız” anlamına geldiğini söylüyor ve onun varsayımından hareketle, Kazakların neden gelişmiş savaşçılar olarak adlandırılması gerektiğini izah etmeye çalışıyordu. Ancak yine de bilim adamlarının tüm çabalarına rağmen “Kazak” kelimesinin köken sorununun hâlâ tartışmalı ve belirsiz olduğunu da ekleme ihtiyacı hissediyordu²⁴.

Türk-Moğol tezi bugün hâlâ Kazak adının etimolojik kökeni konusunda bir ağırlık noktası teşkil etmektedir. Hruşevsky, Seaten, Grubačić ve O’Hearn, Barrett gibi araştırmacılar Türk-Tatar orijinini destekler tarzda saptamalarda bulunurken, Savelev, Şambarov gibi yazarlar buna itiraz etmişler, Cresson ise birkaç görüşe atıfta bulunduktan sonra konu hakkında kesin bir yorum yapmaktan kaçınmıştır.

Hruşevsky’e göre bozkır halkı arasında ortaya çıkan Kazak ismi, Türklerde yaygın olarak bilinen ve daha önceki Kıpçaklar (Polovtsians) arasında ganimet için yaşayan birini belirtmek için kullanılan bir kelimeydi. İlk başta göçebe Tatarlara uygulandı, ancak daha sonra Ukraynalı yağmacılara transfer edildi²⁵.

Albert Seaten, filologların yıllarca Cossack (Kazak) ve Kazakh kelimesi ile Kuzey Kafkasya Çerkeslerini ifade eden “Kasog” kelimesi arasındaki olası bir bağlantıyı izlemeye çalıştıklarını, ancak genel olarak “Kazak” isminin güney ovada dolaşan Tatar akıncılarını ifade etmek için kullanılan “özgür maceracı” anlamına gelen Türk-Tatar kökenli bir kelimeye dayandığı söylemektedir. Zira XV. yüzyılda hepsi Tatar olan Azak, Prekop ve hatta Belgorod Kazakları bu coğrafyada yaşamaktaydılar. Daha sonra bu kelime ne hana, ne sultana, ne de prens ya da çara bağlı olmayan hafif silahlı süvari anlamına gelmeye başladı. Ayrıca bozkır haydutluğunun yanı sıra onlara karşı savaştan Rus ve Ukraynalı sınır muhafızlarına da uygulandı²⁶.

²³ Gordeev 2006, 10.

²⁴ Karaulov 2008, 6-7.

²⁵ Hrushevskiy 1970, 153.

²⁶ Seaten 1972, 7.

Grubačić ve O’Hearn ise “Kazak” kelimesinin neredeyse kesin bir biçimde Türk veya Arap kökenli olduğunu ve bu ismi taşıyan Don Kazaklarının Slav ve Türk halkları arasındaki kaynaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıktığı görüşündedir. Yazarlara göre ilk ataman (Kazak lideri) Sarı Azman’ın adı tartışmasız Türkçeydi²⁷.

Terek Kazakları hakkında bir doktora çalışması yapan T. Barrett’a göre ise Kazak kelimesinin kendisi de büyük olasılıkla yasavul²⁸ (Kazak şefi), kinjal (hançer), koş (kamp/karargâh), nagayka (kırbaç), papak (koyun derisi şapka), şalvar (geniş pantolon) gibi diğer birçok genel Kazak kelimesi ile birlikte Türk kökenlidir. Ve bunlara belki de *ataman* ve *gaydamak* (haydamak) da dâhil edilebilir²⁹.

Şimdi Türk orijini tezine karşı çıkan bazı görüşlere yer verelim ve sonrasında da sözü bu konuda en detaylı araştırmalardan birini yapmış olan Omelijan Pritsak’a bırakalım. Devrim öncesi bir tarihçi olan E.P. Savelev, geleneksel yorumlamanın birçok noktada kusurlu olduğunu, en önemlisi Kazak kelimesinin herhangi bir Tatar lehçesinde bulunmadığını ve sonuç olarak Tatar kökenli olamayacağını savundu³⁰. Savelev, Türk-Tatar kökenini öne süren Strahlenberg³¹ ve Fisher’in³² bu kelimeyi hangi kökten aldıklarını belirtmediklerini dile getirerek, Tatar dilinin modern lehçelerinde “Kazak” sözcüğü olmadığını, sonuç olarak da bu kelimenin Tatarca değil, belki onlar tarafından başka dillerden ödünç alınmış bir kelime olabileceği görüşünü dile getirmekteydi. Savelev’e göre bu yabancı sözcük Kazakların doğası ve tarihsel yaşamı ile tanımlanmıştı. Savelev bu iddiasını desteklemek adına Boltin’den alıntı yapıyor ve Kıpçak (Polovets) etkisine dikkat çekiyordu: “*Rusya’nın güneyindeki uzak zamanlarda Tatar, Sarmat ve Slav kabileleri yaşadı; bozkırda farklı kalabalıklar onlardan ayrıldılar, orada soydular ya da avlandılar. Tatarlar onlara Kazak, yani ayaktakımı dediler. Bu insanlar tarihimizde Tatarların istilasından önce de var olan Polovets adı altında tanındılar*”³³

Çok dikkate alınmaması gerektiği şerhini düşerek amatör bir Rus tarihçisi olan V. E. Şambarov’un Kazak kelimesinin kökenine dair yapmış olduğu açıklamaya bu satırlarda yer vermek istiyoruz. Zira günümüzde maalesef temeli bilimsel tetkiklere dayanan ciddi çalışmalar yerine bu türden kitaplar daha fazla rağbet görmektedir. Amatör Rus tarihçi “Kazak” kelimesi ile ilgili Türk tesirini görmezden gelerek bu adın uzun zamandır unutulmuş olan, İskitler ve Sarmatlar tarafından konuşulan eski İran dilleri vasıtasıyla geldiği yorumunu yapmaktadır. Örnek olarak da Rusçadaki dağ, deniz ve nehir isimlerinin (Don, Tuna, Dinyester, Dinyeper) eski İran dillerindeki “nehir” anlamına gelen “Dan” sözcüğünden türemesini göstermektedir. Şambarov’un belirttiğine göre “as” veya “az”, “özgür” anlamına geliyordu. Dolayısıyla Azak Denizi’nin adı da bu kökten türetilmişti. Kazak isminin izlerine Çerkas (Çerkes) adında da rastlanıyordu. Kafa-baş anlamındaki “çer” ile “özgür” anlamındaki “kas”ın birleşmesi ile Çerkas yani “özgür başlı insan” ismi ortaya çıkıyordu³⁴.

Kazakça Sözlük Almanak’ın derleyicileri, bu ismin *Saka* veya *Sakhi* olarak bilinen Hz. İsa’nın doğumundan önce Don’da yaşayan bir İskit kabilesinden türetildiğini savundular. Bu kabile beyaz

²⁷ Grubačić ve O’Hearn 2016, 58.

²⁸ Cengiz Han döneminde Moğollarda ve onun ardılı olan Türk-Moğol devletlerinde görülen *yasavular* Han’ın yasalarına göre şekillenmiş emirleri yerine getirmekle görevliydi (Ükten 2018, 173).

²⁹ Barrett 1999, 17.

³⁰ O’Rourke 2000, 21-22: Oysaki Cresson’un da belirttiği gibi Rusça “Kazak” kelimesi ve İngilizce eşdeğeri olan “Cossacks” hâlâ birçok Tatar lehçesinde “süvari” veya “maceraperest” anlamına kullanılmaktadır (Cresson 1919, 6).

³¹ Strahlenberg 1757.

³² Fiser 1774.

³³ Savelev 2010, 19.

³⁴ Şambarov 2017, 7.

olduğu için İskit (Scythian) ismine bir önek (prefix) olarak beyaz (*kos*) eklenmişti. Don Kazaklarının en son tarihçisi bunlara (*Astapenko*) üç alternatif isimlendirme daha ekledi. Birincisi, kelimenin Moğol kökenli olduğunu, ilk olarak Moğolların Gizli Tarihi'nde ortaya çıktığını ve bir aile ocağına bağlı olmayan tek bir adama gönderme yapıldığını söyledi. İkinci açıklama ise iki ayrı Moğolca kelimedenden türetilmiş olabileceği yönündeydi. Zırh veya savunma anlamına gelen “*ko*” ve sınır anlamına gelen “*zak*”. Son olarak ise Kazakların Polovtsian (Kıpçak) kökenli olabileceğini ileri sürdü. Tüm bu yorumlardaki ortak nokta ise anlamın bir derebeyinin yetkisine girmeyi reddetme güdüsüyle hareket eden özgür insanı çağrıştırmasıydı³⁵.

3. Unutulup Tekrar Hatırlanan Türkçe Sözcük “Kazak”

“Kazak” kelimesinin kökeninde bir Türk etimolojisinin yattığını sarıh örneklerle izah etmeye çalışan O. Pritsak'ın görüşleri, esasında bu yazıda vurgulanmak istenen ana istikameti işaret etmektedir. Pritsak'ın da belirttiği üzere bu kelimenin Türk etimolojisi ile ilgili olarak, âlimler arasında bir fikir birliği yoktu. Ancak yine de Hruşevskiy³⁶ ve Stökl³⁷ gibi tarihçiler ve Slav dillerinin etimologları, bu kelimenin Türk etimolojisini çekinmeksizin, ama aynı zamanda da yeterli kanıt olmadan kabul etmişlerdi. Buna mukabil bazı önde gelen Türkologların da konu ile ilgili ciddi şüpheleri bulunuyordu. Örneğin Räsänen³⁸ Türk dillerinin etimolojik sözlüğündeki Kazak maddesinde etimolojik bilgi vermekten imtina ediyor, Doerfer³⁹ ise Kazak (*qazaq*) kelimesi için güvenli bir etimolojinin mevcut olmadığını açıkça belirtiyordu. Aynı görüşler Menges tarafından da ifade edilmekteydi⁴⁰.

Pritsak, resmî açıdan Kazak kelimesinin aslında kolayca açıklanabileceğini ifade ederek şu noktadan hareket edilmesi gerektiğini belirtmekteydi: *Kaz* fiili *-ak* ekini alarak isim fiil hâline dönüşmüştü. Tıpkı *kesmek* fiilinden *kes-ik*, *yatmak* fiilinden *yat-ak*, *konmak* fiilinden *kon-uk*, *sürmek* fiilinden *sür-ek* örneklerinde olduğu gibi. Son ek *-ak* eylemin, enstrümanların ve aktörün sonucunu ifade eden isimler oluşturmaktaydı. Ancak Kazak kelimesinde bir sorun vardı. Eski Türk edebiyat dillerinde de tasdik edilen *kaz-* fiili *kazmak* anlamına geliyordu. Bu durumda *kaz-ak* ismi teorik olarak “kazıcı” anlamına sahip olmalıydı. O. Pritsak bu açmazdan bir çıkış yolu olarak Annemarie Von Gabain tarafından da dile getirilen (1960) “*qaz*” fiilinin Orhun Yazıtlarının (VIII. yüzyıl) eski Türk dilinde de var olan *qazyān* (fetheden, toplayan) fiili ile aynı anlama geldiği hipotezini yeniden gündeme getirdi. Yerleşik hayata geçişin ardından Uygurlar ve Karahanlılar döneminde unutulmuş bu kelime Kaşgarlı Mahmud'un da dikkatinden kaçmıştı. Daha sonra bozkırdan gelen Türkler tarafından tekrar hatırlatıldı.

Orta Çağ Müslüman dünyasında iki tür köle vardı. Birinci tip abd (çoğulu *ibâd*), “kölelerin oğlu”, genellikle siyah olan, ağır işlerde ve ev işlerinde kullanılan hizmetliydi. İkincisi, köle pazarından satın alınan memlûklardı (satın alınan köleler). Bunlar Polovtsian (Kıpçak) bozkırından getirilen özgür beyaz insanların çocuklarıydı. Etnik olarak onlar Kıpçak, Çerkes veya Ukraynalıların atalarıydılar. Genç yaşta satın alındılar ve askerî sanatlarda eğitildikleri özel kışlalarda tutuldular. Memlûkları kullanan Müslüman yöneticiler, Fatımî (907-1171) ve Eyyubî (1169-1250) hanedanlarıydı. 1250'de Memlûklar son Eyyubi idarecisini tahttan indirdi ve komutanları kendi başına “sultan” unvanını alarak Suriye ve Mısır'a hükmetti. Memlûkların egemenliği, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in hem Suriye'yi hem de Mısır'ı fethettiği 1517'ye kadar sürdü. Memlûklara iletişim kurmak için Mısır ve Suriye Arapları birkaç Arapça-Kıpçakça sözlük derlediler. H. 643/M. 1245'te yazılmış en eski sözlüklerden biri olan ve 1894 yılında yayımlanan bu sözlükte *Kazak* olarak verilen bir sözcüğün anlamı Arapça “*el-mücerred*” yani “özgür” olarak açıklanmıştı. Ne yazık ki, hem Hruşevskiy (1909), hem de Stöckl (1953), 1894'te yayımlanan bu Arapça-Kıpçakça sözlüğünün varlığı hakkında hiçbir

³⁵ O'Rourke 2000, 21-22.

³⁶ Hrushevskiy 1909.

³⁷ Stökl 1953.

³⁸ Räsänen 1969, 243.

³⁹ Doerfer 1967.

⁴⁰ Menges 1979.

bilgiye sahip değildi ve çağdaş tarihçiler bile *Kazak* sözcüğünün ilk kez 1303 Codeks Cumanicus'ta geçtiğini tekrarladılar. Buradaki Kıpçakça yazışmalara “Ghasal Cosac” olarak geçen ifadede ilk kelime henüz çözülmedi ancak ikincisinin ise Kazak olduğu kesinlik kazandı.

Bunun yanında Altın Orda dönemi Fars edebiyatında da bir Türk kelimesi olan *Kazak* bulunuyordu. İranlı yazar Natanzi 1442 yılında şöyle yazmaktaydı: “*Bu bölgede bir Kazak gibi dolaştı*”. Babür (ö. 1526) mükemmel bir devlet adamı, Hindistan'ın fatihi ve savaş sırasında bile anılarını (Babürname) yazabilen muazzam bir yazar olarak Türk Çağatay edebi dilinin önde gelen klasiklerinden birinin sahibi oldu. Bu edebi dil *Kazak* sözcüğünü çapulcu anlamında kullandı. Kelime Babürname'deki üç pasajda şöyle geçmekteydi:

- “*Baskın üzerine Moğol Tulun'u 2-3 yüz genç Kazak ile gönderdik*”
- “*İnsanlarla Kazak baskınları düzenledik, onlar benimle birlikte acı çekiyor ve yaşama arzusu arıyorlardı*”
- “*Kazak baskınlarında benimle birlikte olan prenslere ve savaşçılara, şehirler ve mülkiyetler verildi*”.

Pritsak'a göre Gabain *Kazak* kelimesinin VIII. yüzyılın eski Türk yazılarının dilinde bulunduğunu zaten ispatlamıştı. Ancak, son ek -a eklendikten ve sessiz -k seslendirilerek -y olduktan sonra *kazaya* haline geldi ve değişti. Buna deverbale refleksif son ek -n eklendi, böylece form *kazayan* oldu. Türkçedeki hece düşmesi sonucu ise *kazyan* oldu. Bazı Türk dilleri, örneğin Kıpçakçada (Kıpçak ve Çağatay) *kaz-* basit formu korundu. Buna mukabil örneğin Orhon Türk yazısında, görünüşe göre daha anlamlı olarak görülen dönüşlü form olan *kazyan* tercih edildi. Yeni sözcük çekici hale geldi ve *kaz* kelimesinin anlamını aldı. Yeni fiil *kazyan* (kazan) şimdiki “baskın ile meşgul olmak, fethetmek” anlamını aldı.

Bu kelime *kazan* şimdi eski Türk siyasi hayatının yapısında önemli bir rol oynamıştır. “Bozkırın Bismarck'ı” Vezir Bilge Tonyukuk'un 716 tarihli kitabesindeki alıntı buna tanıklık ediyor:

Transliterasyon:

- *İltäris qayan qazyänmasar, joq arti ärsär, bän özüüm, bilgä Toñuquq, qazyänmasar, bän joq ärtim ärsar,*
- *Qapayan qayan Turk sir budun jirintä bod jämä, budun jämä, kisi jämä idi joq aitaci arti.*
- *İltäris qayan, bilgä Toñuquq qazyäntuq üçün Qapayan qayan Turk sir budun joryduquq (bu...)*
- *Türk bilgä qayan, Turk sir budunuy Oyuz budunuy igidü olurur.*

Tercüme:

- *İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim,*
- *Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da, millet de, insan da hep yok olacaktı.*
- *İltiriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yürüdüğü bu*
- *Türk Bilge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz milletini besleyip oturuyor.*

Kazak ile aynı kökten türeyen bir sözcük olan *kaz-kazyan* (kazan), 550 yılları civarında yeni Türk hanedanının kuruluşu esnasında ortaya çıktı. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra, halefleri, Uygurlar (740-840) ve Müslüman Karahanlılar (840-1220) yerleşik devletler haline geldiler ve *Kazak*

ismi artık kullanılmadı. Ancak Babür'ün (ö. 1526) kendi imparatorluğunu kurmasından sonra *Kazak* kelimesi, Çağataylılar ile başlayan Türk edebî dillerine yeniden girdi. Netice itibariyle Pritsak'a göre Doğu Slav etimolojisi Kazak'ın XIV. yüzyıldan bir süre sonra Kıpçakça Kazak'tan (qaz-) ödünç alındığına şüphe yoktu. Bu şekilde Doğu Avrupa'daki etimon Kazak göçebe Türk kökenliydi⁴¹.

4. Rus Kazak Etoniminin Oluşum Evreleri

“Kazak” kelimesinin ilk olarak XV. yüzyılda Karadeniz'deki Yunan ticaret istasyonlarını yağmalayan grupları tanımlamak için kullanıldığı kayda geçmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında Rus, Polonya ve hatta Litvanyalıların istihdam ettiği Tatar Kazaklarına birkaç referans bulunmaktaydı. 1444'te Moskova'nın güneydoğusundaki Ryazan Prenslüğünde, daha sonra liderleri Müslüman Kasım Han'ın adından ötürü “Kasimov Kazakları” olarak bilinen Kazan Tatarlarının güçlü bir grubu bulunmaktaydı. 1468'de Moskova'nın finanse ettiği Kazakların başka bir kaydında hem Ryazan hem de Moskova Kazaklarının Don ve Volga dolaylarında sınır ötesi savaşçıları, rehberler, elçiler ve kervanlar için koruma aracı olarak kullanıldığına dair açıklamalar bulunmaktadır. Aynı yıl Rus ismi Ivan Runo olan bir Kazak lideri ortaya çıktı ve bu tarihten itibaren Rus veya Ukraynalı Kazaklar Tatar veya kabile kökenli olanlardan daha fazla bir nüfusa ulaştılar⁴².

Günümüzde kendisini Rus Kazakları olarak tanımlayan bireylerin etnik kökeni de tıpkı taşımakta oldukları isim kadar tartışmalıdır. Kazak kelimesi ile ilgili çeşitli kavramların ortaya çıkması, tarihçileri bu kelimenin ırksal kökenden ötürü değil, karakteristik özelliklerden farklı olan özel koşullar altında yaşayan insanlara aktarıldığı sonucuna götürmüştür⁴³.

Boeck'in tanımında, Don Kazakları “*farklı unsurlardan oluşan, fakat bürokratik ve eşitlikçi bir politik sisteme bağlı bir sosyo-kültürel füzyon*”du. Erken Kazak kimliği ortak dil veya ortak kökenler tarafından değil, ortak çıkarlarla tanımlanmıştı.⁴⁴ Don Kazakları heterojen unsurların, tarihlerin ve kültürel deneyimlerin özgün bir birleşimiydiler⁴⁵. Bununla birlikte hem Kazak, hem de Rus kaynakları Kazak toplumunun melez doğasını vurgulamaktadırlar. XVII. yüzyılın ortalarında Moskovalı kâtip Kotoşikhin, Don Kazaklarının yeni vaftiz edilmiş Tatarlar, Zaporojian Kazakları ve Polonyalılarından meydana geldiğini belirtiyordu. Yine Don Kazaklarının Çar'a hitaben yazdığı 1659 tarihli bir mektupta, bölgelerinde Türkler ve Tatarlar, ayrıca Yunanlılar ve diğer çeşitli milletlerden yabancı insanların yaşadığını ve onların kendileriyle birlikte Çar'a hizmet ettiklerini hatırlatıyordu⁴⁶.

Doğal olmayan bir fikir birliği ile bu terim farklı zamanlarda ve geniş ölçüde birbirinden ayrılmış yerlerde, bozkırların göçebe halkları tarafından bir kabile adı olarak benimsendi. Ancak bu kabileler

⁴¹ Pritsak 2006, 237-243.

⁴² Seaten 1972, 7.

⁴³ Gordeev 2006, 10.

⁴⁴ İlk Don Kazakları, Slavlar değil, Kıpçak Hanlığı'nın dağılması sırasında orijinal kabile bağları kopmuş ve bağımsız yağmacılara dönüşerek hayatta kalmış Tatarlardı. XVI. yüzyılın başlarında, bozkırda kaynaşabilecekleri seyrek bir Rus nüfusu vardı, çünkü Moğol istilaları Voronej ve Kuzey Don boyunca tüm Rus sömürgeciliğini ortadan kaldırmıştı. Rus avcıları, balıkçılar ve arı yetiştiricilerinin birkaç küçük dağınık yerleşimi hayatta kaldı ve bu yerleşimcilerin bazıları Kazakların yaşam biçimini benimsediler. Avlanmalarını ve toplanarak paralı askerlik faaliyetleri yapmalarını sağladılar. Daha sonra onlara kuzeyden gelen kaçaklar katıldı. Volga'dan vaftiz edilmiş “hizmet Tatarları”, Moskova'dan kaçak köylüler ve köleler, iç savaş gibi çatışmalarla yerlerinden ayrılan Ryazan askerleri. Böylece Slav unsuru XVI. yüzyılın başlarına kadar Kazaklar arasında hüküm sürdü ve toplumlarına kabul için Ortodoksluğa dönüşüm gerekli hâle geldi (Davies 2007, 29).

⁴⁵ Grubačić ve O'Hearn 2016, 58.

⁴⁶ Boeck 2009, 31.

ile modern Rusya'nın ünlü "*Kazakları*" arasında doğrudan bir bağ olup olmadığı sorusu nadiren soruldu ki bu da zaten çok uzak tarihsel analogilere dayanmaktaydı⁴⁷.

Kazaklar, geniş anlamda, sadece bir bütün olarak çeşitli ulusların (Slav, Kalmuk, Tatar, Kırgız, Osetin, Burtay vs.) özgürce birlikte yaşama biçimini değil, aynı zamanda bu birlikte yaşamanın özel ideolojisi ve psikolojisini de yansıtmaktaydılar⁴⁸. Bununla birlikte XV. yüzyılın sonlarından başlayarak tarihsel kaynaklar Türklerden ziyade Slav Kazaklarına daha sık atıfta bulunmaktadır. "Kazaklar" terimi muhtemelen ilk olarak 1492'de Litvanya Büyük Dükalığı'nın Rumen halkına atıfta bulunarak, Kırım Hanı ve Litvanya büyük prensine karşılık geldi. Ertesi yıl, Han ayrıca Moskova'nın büyük prensine Ruthenian Kazaklarını şikâyet etti. XVI. yüzyılın başlarında "Kazak" terimi Litvanya Büyük Dükalığı'nda, Çerkasky ve diğer Dnipro kalelerinin sakinlerini ve meralarda hayvanlarını otlatan kişileri ifade etmek için yaygın olarak uygulanmaya başlandı. Kazak terimi böylelikle orijinal anlamı ve kullanımından bağımsız olarak kendi başına bir hayat kazandı⁴⁹.

İlk olarak 1444'teki tarihî kayıtlarda bahsedilen Kazaklar, uzak sınırlar boyunca, iç içe geçmiş hâkimiyet alanları ve sahibi belirsiz arazilerde ortaya çıkmaya başlayan savaşçı maceracıların özgür veya kısmen bağımlı toplumlarını temsil ediyordu. Askerî organizasyon ve beceri, macera ruhu ve en nihayetinde de Moskova'nın dayattığı siyasî ve sosyal sisteme duyulan öfke onları ortak amaçlar etrafında birleştirmişti. Böylelikle Kazaklar Sorunlar Zamanı'nda bir başka büyük ve patlayıcı unsur haline geldiler⁵⁰.

XV. ve XVI. yüzyılın ilk Kazakları iki ayrı unsurdan oluşuyordu. Kılavuz, koruma aracı ve bozkır devriyesi olarak hizmet eden düzensiz, atlı ve "özgür" Kazaklar vardı. Bunlardan bazıları eşkıyalığa da meyillilerdi. Bundan başka "Şehir Kazakları" (Gorodovye Kazaki) olarak bilinen yani özellikle belirli sınır kasabalarına veya karakollara hizmet veren süvariler bulunuyordu. Bunlar para veya aynî ödeme karşılığında tam veya yarı zamanlı hizmet için toplanan bireysel paralı askerlerdi. Bazılarına, genellikle yaşamaları için, araziler bile verilmiş ve kendilerine küçük çiftlikler kurmuşlardı. Bu Şehir Kazakları sadece açık güney kanadında değil, tüm sınır bölgelerinde bulunacaktı; Smolensk, Pskov, Novgorod, Velikiye Luki ve Vologda gibi uzak yerlerde hizmet edeceklerdi. Polonyalılar aynı zamanda Şehir Kazaklarını Moskova'dakilerle aynı kapsamda kabul etmeye başladılar, ancak bunlar çoğunlukla Ukrayna'nın güney sınırlarında kullanıldılar ve daha ziyade Ukrayna nüfusu arasından işe alındılar⁵¹.

Böylelikle zamanla "Kazak" kavramı değişti ve bu özgür biniciler bağımsızlıklarını korurken, yavaş yavaş Rus Devleti'nin savaş makinesinde komşularıyla olan güç dengesini sarsacak önemli bir kaldıraç haline geldiler. Rus Devleti'nin artan ekonomik ve askerî gücü ile birlikte güney ve doğu sınırları muazzam bir şekilde genişledi. Kazanılan yeni topraklar öncelikle Kazaklar tarafından dolduruldu ve sınırlardaki Asya ve Avrupa halklarına karşı güçlü bariyer duvarı oluşturuldu⁵².

İlk başta Don ve Küçük Rus Kazakları vardı: Don'daki Kazakların sayısı arttığında, ganimetin olduğu her yere ekip gönderilmeye başlandı. Kazakların bir kısmı Volga'yı geçti ve Volga Kazakları topluluğunu oluşturdu. Hazar Denizi'nin doğusundan Nechaya liderliğindeki Volga Kazaklarının bir kısmı Nogay başkenti Saraycık'ı harap etti ve 1584'te Yayık Nehri'ne yerleşerek Yayık veya Ural Kazak ordusunu oluşturdu. Ataman Andrey liderliğindeki diğer birim Terek Nehri'nde durdu ve Terek

⁴⁷ Cresson 1919, 6.

⁴⁸ Bıkadorov 1930, 3-4.

⁴⁹ Ploky 2001, 18.

⁵⁰ Riasanovsky 2005, 44.

⁵¹ Seaten 1972, 7.

⁵² Auskiy 2002, 9.

Kazak Ordusu'nu kurdu. Yermak Timofeyeviç ile üçüncü bölüm Uralları geçti ve Sibirya Kazak ordusunu oluşturdu.

Rus Çarı Korkunç İvan Kazaklara maaş verdi ve onlarla ittifakı güçlendirmeye çalıştı. Ancak Boris Godunov yönetiminde maaşların ödenmesi sona erdi ve tüm ilişkiler kesintiye uğradı. Sahte Dimitri bundan faydalandı ve Kazakları kendi tarafına çekti. Kazaklar 1611'de Sahte Dimitrilerin ikincisinin ölümünden sonra tekrar Ruslara döndüler. 1612'de Moskova yakınlarındaki bir savaşa katıldılar.1623'te Don Kazakları, Rusların güney sınırlarını kontrol eden "Büyükelçilik Düzeni"nin⁵³ emri altına girdiler. Daha sonra yine Rusya'ya hizmet ettiler ve Çar Fyodor Alekseeviç (1676-1672) onları tamamen Rusya'ya boyun eğmeye davet etti. Mazepa'nın isyanından sonra Don, Medveditsa ve Ilovle üzerindeki Ilovinsky kasabasındaki Kazak yerleşimleri yıkıldı, Don boyunca topraklar Bakhmüt eyaletine ve Khoprak boyunca olan yerler de Voronej eyaletine katıldı.

Ural Kazakları 1602'de Rus vatandaşlığına teslim oldu. İlk kez Polonya'ya karşı savaşmak üzere 1667'de gönderildiler. 1701-1707'de İsveçlilere karşı, 1712'de Kuban'a ve 1717'de Prens Bekoviç ile Hive'ye 1.500 Kazak gönderildi. 1725 yılı ise Kazakların düzenli birliklerin kuruluş tarihidir.

Orenburg Kazak ordusu 1736 yılında "Orenburg Düzensiz Kolordusu" adı altında kuruldu; Samara ve Ufa şehirlerinden olan Kazaklardan oluşuyordu. Samara Kazakları ise yabancı okçularından ve Smolensk'in soylularından oluşmaktaydı. Ufa Kazakları bölgeyi doldurmak için hükümet tarafından çağrılan okçu ve avcılardan oluşuyordu. Orenburg Kazakları, Samara ve Orenburg'a yerleştirildiler. Kafkasya Hattı'ndaki Kazak ordusu XVI. yüzyılda Terek ve Kuban'a yerleşen ve Don'dan gelen göçmenlerden oluşuyordu. 1722'de Terek ve Kızılyar Kazak birlikleri, daha sonra Kızılyar ve Grebensky alayları kuruldu. 1777 yılında Kafkasya Hattı'na yerleştirilen Don Kazaklarından Hoper, Vomsk, Mozdok ve Kuban alayları kuruldu. 1803'te Ukraynalı avcılardan Kafkas alayı kuruldu. 1832'de Kuban, Hopers ve Mozdok alaylarının köylerinden Stavropol ve Gorsky alayları oluşturuldu. Karadeniz Kazak ordusu, 1787 yılında Zaporojian ve diğer Kazaklardan Prens Potemkin tarafından oluşturuldu. Tuna Kazak ordusu, Besarabya bölgesine yerleşen Moldavyalılar ve Bulgarlardan 1807 yılında oluşturuldu. Ukrayna Kazak ordusu ise 1812'de kuruldu ve 4 alaya ayrıldı. 1816'da Ukrayna dilinde "Gerts" adını aldılar.

Çuguyev Kazakları, XVII. yüzyılda esas olarak Küçük Rus Kazaklarından oluşmuş ve 1808'de bir grup Çurevsky alayını oluşturmuştur. Sibirya Hattı Kazak ordusu, 1775 yılında Yermak'ın soyundan gelenler tarafından İrtiş Nehri üzerinde kuruldu. Sibirya ordusunda birkaç yüz sürgün tespit edilmektedir; 1814'te Polonyalılardan savaş esirleri seçilerek ordu sınırları korumak için buralara getirildiler. Transbaykal Kazak ordusu, 1851'de Doğu Sibirya'da Çin'e karşı sınırı korumak için yerliler ve Şehir Kazakları tarafından kuruldu. Bu oluşum Sibirya Şehir Kazakları ve polis memurları tarafından titizlikle gerçekleştirildi. XIX. yüzyılın sonunda tüm Kazaklar 1,3 milyon erkek olarak kabul edildi ve toplam Kazak nüfusu 2,5 milyon idi (askerî olmayan sınıflarla birlikte, Kazak bölgelerinin toplam nüfusu 5,5 milyon). Bu hizmetlerine karşılık, Kazaklara toplam 54 milyon dönümlük geniş araziler tahsis edilmişti⁵⁴.

XVIII-XX. yüzyıllara gelindiğinde artık Rus İmparatorluğu'nun resmî belgelerinde geçen "Kazak" sözcüğü Rus toprağında özel hak ve görevlere sahip olan ve aynı zamanda Rus ordusunun seçkin

⁵³ *Posolskiy Prikaz* (Посольский приказ): 1549-1720 yılları arasında Rusya'nın güneydoğu sınırları içinde kalan bir kısım bölgeyi idare etmek için tesis edilmiş olan idarî kurum.

⁵⁴ Komarov ve Komarova 1899, 196-197.

süvari ve topçu birliklerinin alt rütbeli bir üyesi anlamına geliyordu. Kazaklar zamanla Rus devletinin bir parçası oldular; genişleyen devletin sınırlarında çok sayıda Kazak birliği kuruldu⁵⁵.

Sonuç

Bugün dünya üzerinde kendilerini “Kazak” olarak tanımlayan halkların tıpkı adları gibi etnik kökenleri de tartışma konusudur. Hem konuştukları diller, hem de ırki özellikleri birbirinden farklı olan bu toplumların neden ortak bir etnonimi benimsedikleri sorusu akıllara gelmektedir. Bu çalışma çerçevesinde ortaya konulmak istenen temel husus, aslında isteyerek ya da istemsiz olarak bozkır yaşamının içine çekilen farklı etnisiteden insanların aradan geçen uzun süre zarfında, coğrafi ve iklim şartlarının da tesiriyle ortak bir kimliğe bürünmüş olduklarıdır. Her ne kadar taşıdıkları “Kazak” adının etimolojik kökeni büyük olasılıkla Türk-Moğol orijininden kaynaklanıyor olsa da Rusya’nın XVI. yüzyıldan itibaren güneye ve batıya doğru genişlemesini takip eden yıllar Rusluk ve Ortodoks Hristiyanlığın baskın olduğu bu coğrafyadaki “Özgür Kazak” unsurunun yeni baştan şekillenmesine neden olmuştur. Zaten bu tarihten itibaren Kazak toplumu üzerinde Rus ırkının ve Ortodoksluğun bariz bir etkisi hissedilmektedir. Kendilerine Rusya’nın güney sınırını Lehistan, Osmanlı ve Kırım’a karşı koruma veya bu devletlere yağma akınları yapma görevi verildiği tarihten itibaren artık Kazaklar Rus tarihinin bir parçası hâline gelmişlerdir. Ancak yine de Rusların bu özgür insanları kolaylıkla kontrol altına aldıklarını söylemek doğru olamaz. Zira Razin, Bulavin, Mazepa ve Pugaçev gibi Kazak liderlerin etrafında kenetlenen Kazaklar, Rus efendilerine karşı kitlesel isyanlara sebebiyet vermişlerdir.

Kaynakça

- Auskiy, S. (2002). Kazaki: Osoboe Soslovie. Sankt-Peterburg: İzdatelskiy Dom Neva.
- Barrett, T. M. (1999). At the Edge of Empire: The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700-1860. Colorado: Westview Press.
- Bıkadorov, I. F. (1930). İstoriya Kazaçestva. Kn. 1. Prag.
- Boeck, Brian J. (2009). Imperial Boundaries: Cossack Communities and Empire-Building in the Age of Peter the Great. New York: Cambridge University Press.
- Cresson, W. P. (1919). The Cossacks: Their History and Country. New York: Bentano’s.
- Çernih, P. Ya. (1999). İstoriko-Etimologičeskiy Slovar Sovremennovo Ruskoyo Yazıka. T. 1. Moskva: Russkiy Yazık.
- Davies, Brian L. (2007). Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500–1700. New York: Routledge.
- Doğan, O. (2019). Kazak Adının Menşei, Kazak Halkının Ve Hanlığı’nın Oluşumu ve Faaliyetleri (XVI. Yüzyıla Kadar). Bellek/ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, C. 1, S. 1, 16-27.
- Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
- Fasmer, M. (1986). Etimologičeskiy Slovar Russkovo Yazıka. Tom. 2. Moskva: Progress.
- Fişer, I. E. (1774). Sibirskaya İstoriya, Sankt Peterburg.
- Gordeev, Andrey A. (2006). İstoriya Kazaçestva. Moskva: Veçe.
- Grubačić, A., D. O’Hearn. (2016). Living at the Edges of Capitalism: Adventures in Exile and Mutual Aid. California: University of California Press.

⁵⁵ Safarov 2014, 4-5.

- Hrushevskiy, M. (1970). *A History of Ukraine*, Ed. O. J. Frederiksen. Yale: Archon Books.
- Karaulov, M. A. (2008). *Terskoe Kazaçestva*. Moskva: Veçe.
- Khodarkovsky, M. (2004). *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*. Indiana: Indiana University Press.
- Komarov, V. V., İ. F. Komarova. (1899). *Nastolny Entsiklopedičeskiy Slovar 1899 goda*. Moskva.
- LeDonne, J. P. (2004). *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*. New York: Oxford University Press.
- O'Rourke, S. (2000). *Warriors and Peasants: The Don Cossacks in Late Imperial Russia*. London: Macmillan Press.
- Plokyh, S. (2001). *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. New York: Oxford University Press.
- Pritsak, O. (2006). The Turkic Etymology of the Word "Qazaq" "Cossack". *Harvard Ukrainian Studies*. 28, 237-243.
- Riasanovsky, N. V. (2005). *Russian Identities: A Historical Survey*. New York: Oxford University Press.
- Safarov, D. A. (2014). *İstoriya Kazaçestva Yugo-Vostoka Rossii*. Orenburg: İzdatelstvo OGPU.
- Savelev, E. P. (2010). *Drevnyaya İstoriya Kazaçestva*. Moskva: Veçe.
- Seaton, A. (1972). *The Cossaks*. Norwich: Osprey.
- Strahlenberg, P. J. (1757). *Description Historique de L'Empire Russien*. Tome I. Amsterdam: Desaint Saillant.
- Şambarov, V. E. (2017). *Bıl i Legendi Zaporozjskoy Seçi: Podlinnaya İstoiya Malorossiyskovo Kazaçestva*. Moskva: Algoritm.
- Ükten, S. Serkan. (2018). *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.